

Р. М. Рейда, А. В. Гейко, С. В. Сапегін

РЕКОНСТРУКЦІЯ РЕМЕНІВ З ПОХОВАННЯ 115 ШИШАЦЬКОГО МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена реконструкції ременів, залишки яких виявлені під час дослідження поховання 115 Шишацького могильника. Виявлені фрагменти двох шкіряних ременів збереглися в місцях їх кріплення до металевих пряжок. На основі цих знахідок запропоновано три варіанти реконструкції кріплення ременів до пряжок та два варіанти виконання наконечників ременів.

К л ю ч о в і с л о в а: пізньоримський час, реконструкція, ремені, металеві пряжки, Лісостепове Лівобережжя, черняхівська культура, Шишацький могильник, доба Великого переселення народів.

Контекст. Могильник черняхівської культури та скіфського часу розташований за 1,0 км на захід від районного центру Шишаки Полтавської області, на правому березі балки Дернова Долина (ліва притока р. Псел) та на південний схід від цегельного заводу.

Дослідження на могильнику тривають з 2009 р. (із перервою на 2011 р.) й донині. Влітку 2014 р. унаслідок археологічних розкопок вивчено близько 350 м² площі некрополя та виявлено 30 могил. Серед них — поховання 115, що знаходилося у центральній частині розкопу¹.

Велику пляму від могильної ями було виявлено під час горизонтальної зачистки траншеї на глибині 1,73—1,85 м від репера в шарі материкового суглинку жовто-сірого кольору. Контури плями простежувалися порівняно чітко і мали округло-видовжену форму по лінії схід—захід.

Поховальна споруда являла собою широку видовжену яму підпрямокутної форми із заокругленими кутами (рис. 1, 1). Її максимальна довжина — 2,23 м; максимальна ширина — 1,05 м.

1. Подаємо тут скорочений опис поховання 115, детальніше див.: [Рейда, Гейко, Сапегін, 2016].

Стінки ями, простежені в материк на висоту до 0,79 м, вертикальні з ледь помітним заокругленням біля дна. Поверхня дна поховальної споруди рівна. Реконструйована глибина поховання (від репера) по дну складає 2,52 м.

Слідів пограбування, руйнації або навмисного переміщення супровідного інвентарю не мало. Виняток становить лише фрагмент рогового гребеня, виявлений поблизу нижньої правої кінцівки небіжчика, імовірно пересунутий та пошкоджений землерийними тваринами.

Померлий лежав на спині у випростаному положенні і був орієнтований головою у західному напрямку з відхиленням на південь (захід—захід—південь) (рис. 1, 1). Кістяк небіжчика був суттєво зруйнований фізико-хімічними процесами. Констатовано антропологічний стан розташування всіх збережених крупних кісток кістяка похованого.

Поховання відрізняється досить багатим супроводом (рис. 1, 1). У районі тазу виявлено дві поясні пряжки, з фрагментами шкіряних ременів (рис. 1, 2): одна білого металу, інша — з мідного сплаву. Одна з них розташована в районі верхньої частини тазу, інша — в його нижній частині. Праворуч від правої нижньої кінцівки виявлені залишки сильно зруйнованих фрагментів рогового гребеня із заклепками з мідного сплаву, виготовлених із згорнутих трубочок. Праворуч від верхньої частини правої руки виявлено миску з вміщеним до неї конічним скляним кубком прозорого скла, орнаментованим краплями синього та темно-червоного кольору. Впритул до миски була розташована ще одна мископодібна посудина. На південний захід від кісток черепа були розташовані дві миски а в північно-західному куті поховання виявлено глек «лівобережного» типу. Останній, не зважаючи на ретельне

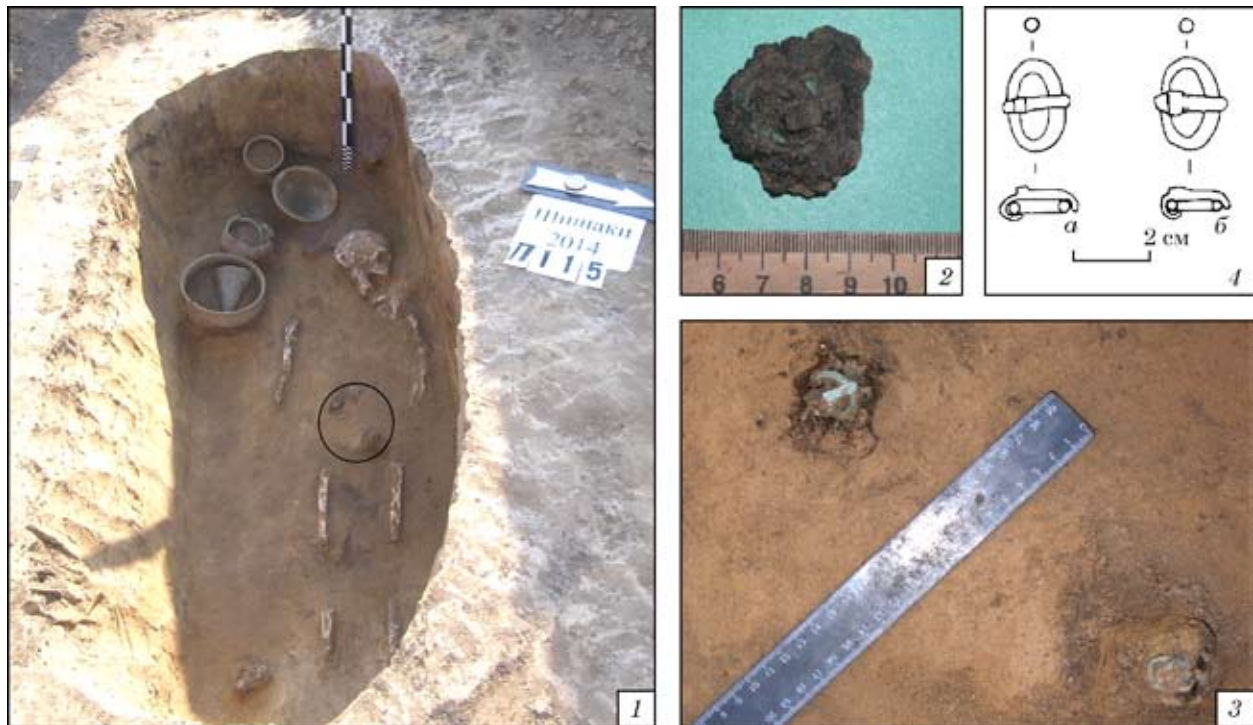

Рис. 1. Поховання 115 Шишацького могильника: 1 — фото; 2 — ремінні пряжки із залишками шкіряних ременів; 3 — залишки шкіряного ремня; 4 — пряжки

виконання, унаслідок недостатньої температури випалювання під час виробництва, зазнав руйнацій під дією зовнішнього середовища.

Характеристики ремінних пряжок такі.

1. Пряжка з білого металу з овальною рамкою, круглою в перетині (рис. 1, 4а). Її розміри: 2,5 × 1,9 см. Язичок пряжки має виступ, що переходить в прямокутний майданчик. Кінчик язичка тупий, дещо звужений.

2. Пряжка мідного сплаву з підовальною рамкою (рис. 1, 4б). Розміри: 2,4 × 1,5 см. Язичок має широке вушко, виступ плавний, майданчик прямокутний, сильно звільований. Посередині язичок має два симетричні звуження. Помітні сліди корозії.

Графічна реконструкція. Виявлені ремінні пряжки та залишки шкіряних ременів дають змогу здійснити спробу реконструкції цієї деталі вбрання небіжчика (рис. 2). Зафіксовані нами шкіряні фрагменти (рис. 1, 3) дозволяють говорити про те, що металеві пряжки кріпилися спочатку вузькими (вузькими за саму пряжку) ремінцями завширшки 1,1—1,4 см до широкого ремня близько 4,0 см завширшки. Вузькі ремінці, вочевидь, мали прорізані отвори, в які продівалися язички пряжок. Після цього вузький ремінець перегинався навпіл і короткий його край пришивався до довшого. Таким чином вузький ремінець охоплював задній край рамки з обох боків у місці заднього краю рамки, після чого вузький короткий ремінець, утворюючи своєрідну шкіряну обойму, пришивався до ширшого — власне ремню.

Ще одним можливим варіантом є наступний. Край широкого ремня вирізався з обох боків до необхідних параметрів, після чого в ньо-

му прорізувався отвір для продівання язичка пряжки; сам ремінець перегинався і зшивався з більш широкою частиною ремня (рис. 2, 3).

Необхідно зазначити, що шви від кріплення короткого ремінця до пряжки та широкого ремня під час розчистки нами зафіксовані не були і запропонована нами система є імовірною і вірогідною на наш погляд реконструкцією, оскільки сліди металевих кріплень на ременях поховання 115 виявлено не було.

Із виявлених шкіряних репсток двох ременів не можна встановити остаточно, чи широкий край ремня заходив знизу за пряжку (рис. 2, 1), чи тільки доходив до її краю у місці кріплення з вузьким ремінцем (рис. 2, 2). Схожий варіант кріплення пряжки до ремня наводить у своїй роботі для чоловічих поховань могильника Лучістое Е. Хайредінова [Хайредінова, 1999, с. 215, рис. 1, 4], зазначаючи, однак, що ремені в цих похованнях були вузькими, [Хайредінова, 1999, с. 203], власне тими, які й кріпили безпосередньо до пряжки, на відміну від запропонованих нами варіантів.

Крім того, ще однією відмінністю, зафіксованою в похованні 115 є те, що поясні пряжки тут були розташовані своїми кільцями вправо, тоді як у чоловічих похованнях Лучістого — вліво [Хайредінова, 1999, с. 203—204]. Наявність та розміщення в похованні 115 двох пряжок дозволяють припускати і наявність двох поясів, як це, вірогідно, було і у похованні 2 склепу 54а Лучістого [Хайредінова, 1999, с. 217, рис. 3, 2]. Слід зазначити, що дві поясні пряжки виявлені також і в похованні 50 Шишацького могильника.

В обох пряжках могили 115 варіанти кріплення були аналогічними. У зв'язку з тим, що

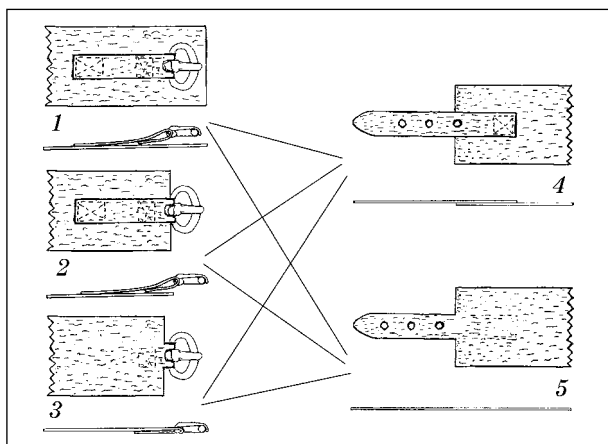

Рис. 2. Графічна реконструкція варіантів кріплення поясних пряжок у похованні 115

пряжки мали досить невеликі параметри, очевидно, протилежний край ременів теж мав бути відповідно співставним до ремінців кріплення самих пряжок. Відповідно, нами пропонується також два варіанти реконструкції. Перший варіант передбачає вузький ремінець з проробленими отворами для язичка пряжки, який пришивається до більш широкого (основного) ремня (рис. 2, 4). У другому варіанті, вузький ремінець виготовляється шляхом вирізування краю широкого ремня, становлячи з ним одне ціле (рис. 2, 5). На нашу думку, найбільш дієвим, а відтак — і найбільш вірогідним є варіант з пришитим вузьким ремінцем. У обох запропонованих нами випадках вузькі ремінці, продіті у рамки пряжок і закріплені язичками у відповідних отворах, притягували впритул широкі краї ременів.

Питання наявності двох поясних пряжок, а отже — двох ременів у вбранні похованого залишається відкритим. Однією з можливостей є та, коли один ремінь слугував для підтримки штанів, а другий — для підперезування верхнього одягу. Опосередковано на користь такої можливості може вказувати те, що пряжка, яка знаходилася вище по корпусу небіжчика, була виконана зі срібла, а нижча (яка могла бути прикрита верхнім одягом) — з мідного сплаву.

Обидві пряжки можна зарахувати до дніпро-дунайської серії (серія Д) за класифікацією Є.Л. Гороховського, датованої у межах другої половини IV — початку V ст. н. е. [Гороховский, 1988а, с. 35, 42; 1988, с. 305]. До найближчих аналогій пряжки з мідного сплаву належить бронзовий екземпляр, виявлений у поодинокому жіночому похованні з с. Лавриківки (Кременчуцький р-н, Полтавська обл.) [Супруненко, Гопкало, 2015, с. 210—211, рис. 5; 6]. Екземпляр з білого металу ближчу аналогію має до пряжки з поховання 2 могильника Журавка [Гороховский, 1988а, с. 41] та пряжки, яка походить з культурного шару могильника Успенка [Некрасова, 2006, с. 160, рис. 43, 16].

З метою перевірки запропонованих теоретичних варіантів графічних реконструкцій було вирішено здійснити спробу їх натурної реалізації.

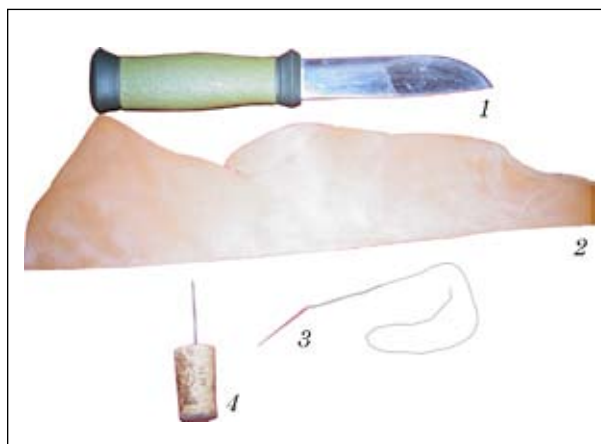

Рис. 3. Знаряддя та матеріали: 1 — ніж; 2 — шкіра; 3 — голка та бавовняна нитка; 4 — шило

Матеріали та інструменти. Задля виконання реконструкції вирішено обрати наступні матеріали та знаряддя (рис. 3).

1. Шкіра оброблена жовтого кольору, товщиною 1—2 мм сучасного вітчизняного виробництва (рис. 3, 2).

2. Нитки бавовняні білого кольору (рис. 3, 3).

3. Ніж сталевий (модель Morakniv Outdoor 2000) (рис. 3, 1).

4. Шило, виготовлене з великої («циганської») сталевий голки (рис. 3, 4).

5. Голка сталевий (рис. 3, 3).

6. Пряжка ремінна мідного сплаву 1. Пряжка для пояса мідного сплаву з підовальною рамкою. Розміри: 2,3 × 1,3 см.

Знаряддя та матеріали підбиралися максимально наближені до існуючих серед матеріалів черняхівської культури: залишки шкіряних ремнів виявлені в похованні 115; залізні ножі, голки (залізні та мідного сплаву) та залізні шила, також відомі в матеріалах черняхівської культури. Пряжку взято оригінальну, черняхівської культури. До найменш імовірних серед підібраних знарядь та матеріалів належать бавовняні нитки, наявність яких, принаймні в похованні 115 нічим не підтверджується. Хоча, безперечно, нитки рослинного чи тваринного походження застосовувалися черняхівцями під час виготовлення ремнів.

Натурна реконструкція. Попередньо було вирішено не здійснювати повної реконструкції ремнів — у зв'язку з наявністю кількох теоретичних (графічних) варіантів — трьох місць кріплення до пряжок та двох — наконечників ремню. Натомість вирішено зупинитися на виконанні фрагментів ремнів в місці застібання та кріплення пряжки, власне — «працюючої» частини ремнів. У виконанні цих частин ми керувалися вищевикладеними теоретичними рекон-

1. Для здійснення реконструкції було взято пряжку, за параметрами близьку виявлену у похованні 115, яка походить з випадкових депаспортизованих знайдок (оригінальні пряжки здані до фондів Полтавського краєзнавчого музею ім. В. Кричевського).

трукціями, здійсненими на основі виявлених в похованні 115 фрагментів шкіряних ременів.

Етап перший. За допомогою ножа та дерев'яної прямокутної планки було відрізано три коротких (7—8 см завдовжки) та 4,1—4,2 см завширшки шкіряних смуги і дві смуги з вирізаними з краю вузькими ремінцями (до 1,4 см завширшки). Також вирізано три вузьких ремінці 1,4 см завширшки. Уся операція зайняла для одного екземпляра — від 5 до 10 хвилин, для всіх — близько 60 хвилин (рис. 4; 5).

Етап другий. За допомогою ножа у вузьких частинах ремінців та у вузьких ремінцях вирізано отвори 1,4 × 0,25—0,30 см для продівання язичка пряжки з метою її закріплення та округлі отвори 0,4—0,5 см діаметром для язичка пряжки через інтервали 2 см. Часу на всю операцію витрачено близько 60 хвилин (рис. 4; 5).

Етап третій. За допомогою шила у одному вузькому вирізі ремінця та трьох вузьких ремінцях пророблено серію з 5—6 та 9—10 відповідно пар отворів, розташованих паралельно одні до одних. На всю операцію витрачено близько 30 хвилин (рис. 4—7).

Етап четвертий. За допомогою голки та бавовняної нитки зшито перегин ремінця навколо пряжки з метою кріплення. Також при-

шито самі вузькі ремінці до широких ременів. На один екземпляр витрачено 10—15 хвилин; усього — близько 60 хвилин (рис. 4—7).

Усього всі етапи виготовлення всіх виготовлених примірників-реконструкцій зайняли від 3,5 до 4 годин часу. Зазначимо, що увесь процес було виконано нами без попередньої підготовки і без наявності будь-якої попередньої практики. Звичайно, часу для виготовлення цілого ремня, вочевидь мало витратиться дещо більше (в подальших планах ми плануємо провести повну таку реконструкцію), ніж на запропоновані нами реконструкції. Загалом, час на виготовлення одного цілого (не фрагментованого) примірника ремня нами оцінюється в 1,5—2 години. Зроблена ж нами реконструкція була орієнтована якраз на найбільш трудомісткі у виготовленні операції (звичайно, сюди ми не зараховуємо сам процес виготовлення металевих пряжок та обробку шкіри).

Водночас, час витрачений на виконання та відносна простота виконання всіх етапів, а також відсутність необхідності використання спеціального інструментарія дозволяють припускати можливість того, що кожен достатньо дорослий член тогочасного суспільства мав теоретичну та практичну можливість виготовлення цієї деталі одягу самотужки. Хоча це і

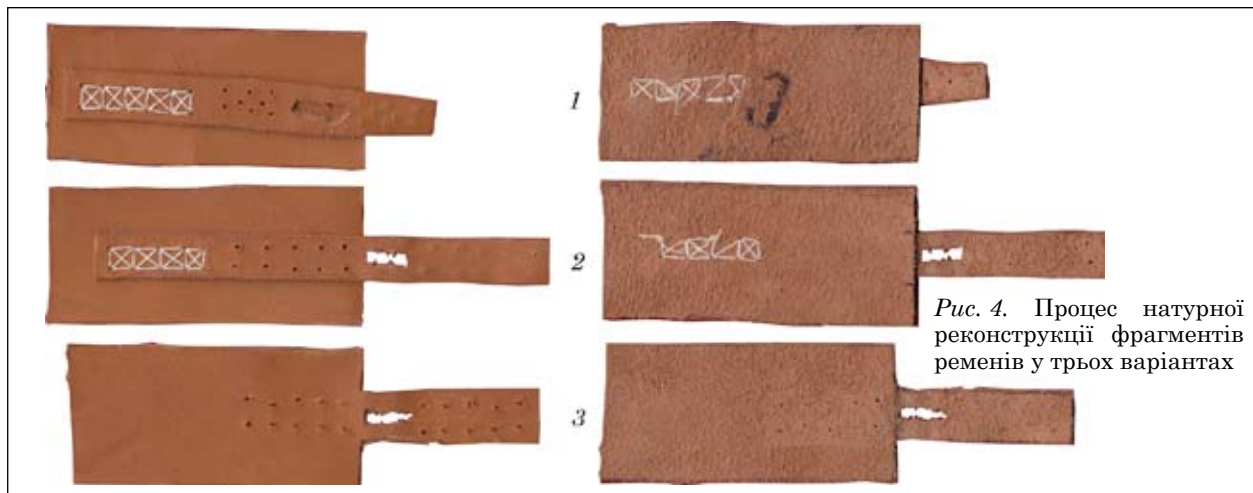

Рис. 4. Процес натурної реконструкції фрагментів ременів у трьох варіантах

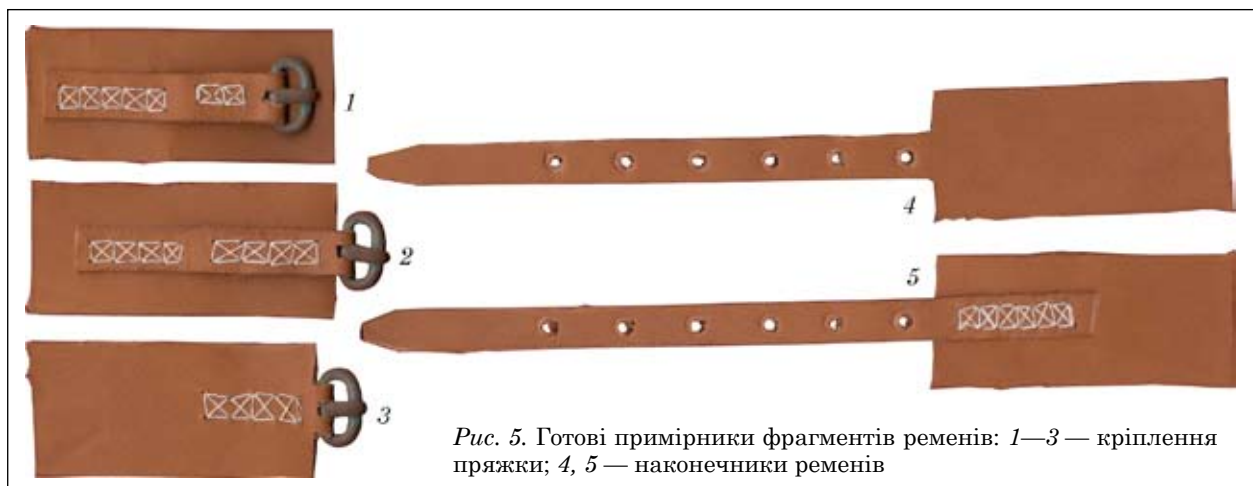

Рис. 5. Готові примірники фрагментів ременів: 1—3 — кріплення пряжки; 4, 5 — наконечники ременів

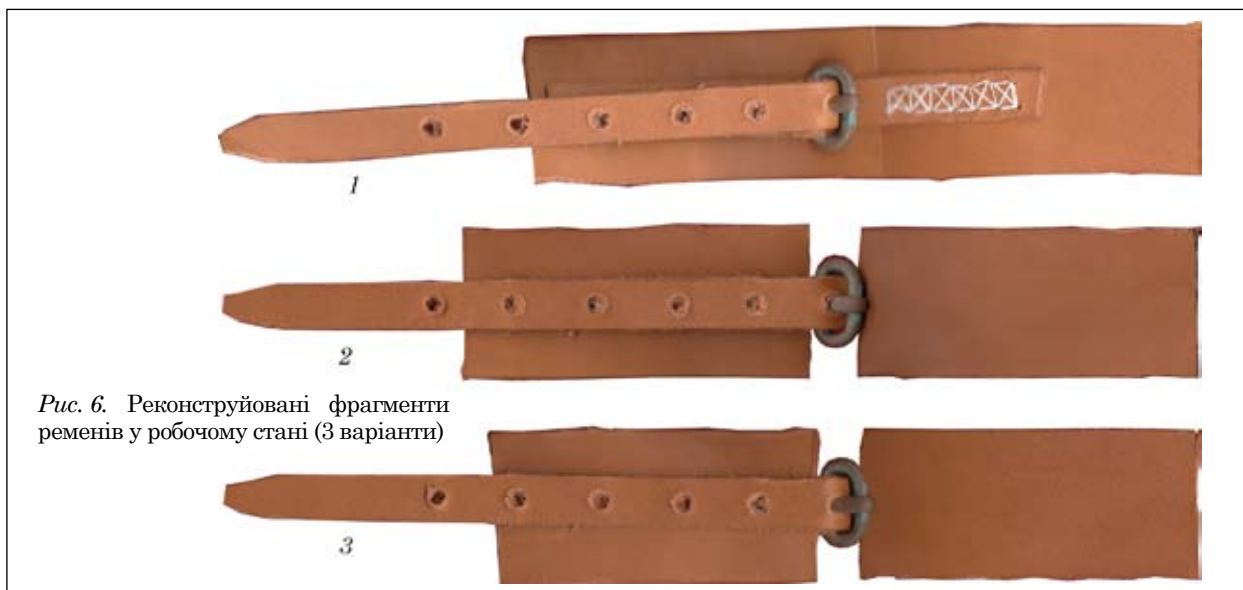

Рис. 6. Реконструйовані фрагменти ременів у робочому стані (3 варіанти)

Рис. 7. Варіант фіксації наконечника ремня

не відкидає також і імовірності виготовлення ременів професійними ремісниками.

Результати та підсумки. Відносно невеликі параметри поясних пряжок з поховання 115 та значне розповсюдження аналогічних предметів цієї категорії на території поширення культури Черняхів—Синтана-де-Муреш дозволяють зробити, крім цього, ще кілька припущень. Перше з них про те, що такі деталі ременів виконували, здебільшого функціональне навантаження. На користь цього також може вказувати як проста форма самих пряжок, так і відсутність у більшості випадків на них додаткових прикрас. Останні в окремих випадках обмежені прокресленою орнаментациєю майданчиків язичка пряжок та, ще рідше — кінчиків язичка. Тобто, декоративна функція такого типу виробів, вірогідно, була мінімальною. Звичайно, такі висновки є деякою мірою гіпотетичними, проте здійснена реконструкція, на нашу думку, може свідчити на їх користь.

Наявність вузьких ремінців та їх застосування для кріплення пряжок не тільки в похованні 115 Шишацького могильника може бути підтверджена опосередковано також і наявністю в деяких їх примірниках округлих та підовальних пряжок невеликих об'єм, виконаних з мідного сплаву тонких пластин. Ці пластини продовгуватої підпрямокутної форми мають прямокутні продовгуваті вирізи, в які продівалися язички пряжок. Після цього пластина перегибалася навпіл, між двома краями пластини вставлявся край вузького ремінця. Після чого обидві частини пластини з вставленим між ними краєм ремінця, скріплювалися між собою за допомогою заклепок. Фактично, така конструкція є подальшою модифікацією запропонованих нами реконструкцій.

Не дивлячись на те, що знахідки частин шкіряних ременів разом з металевими пряжками в похованнях черняхівської культури в своїй більшості відсутні, і в цьому сенсі поховання 115 Шишацького могильника є мало не унікальним (аналогічні опубліковані знахідки нам не відомі), запропоновані нами варіанти реконструкцій, на нашу думку, можна попередньо екстраполювати на значну частину знахідок ремінних пряжок, віднайдених у інших похованнях в ареалі черняхівської культури. До них можемо віднести поховання, які містили співрозмірні (аналогічні, дещо більші / менші) металеві пряжки.

У результаті зроблених реконструкцій також можна зазначити, що конструкції з окремими пришитими до широких вузькими ремінцями є набагато практичнішими як унаслідок їх назагал вищої міцності порівняно з вирізаними на краю ширшого ремню ремінцями, так і у зв'язку з можливістю їх порівняно швидкої заміни (на випадок пошкодження). Тому вважаємо, що варіанти виконання обох кінців ремня за допомогою вирізання тонших ремінців хоча і теоретично можливі, проте з практичної точки зору малоімовірні.

Також, як зазначено вище, проведена натурна реконструкція будови ременів з поховання 115 Шишацького могильника дозволяє припускати порівняно легкість її виготовлення у побутових умовах без застосування спеціальних інструментів та наявності якихось специфічних знань і навичок. Це дозволяє припускати можливість виготовлення і подальший ремонт цих деталей одягу всередині малих сімейних колективів без участі ремісників-професіоналів. Звичайно, виключити можливість виготовлення ременів професійними ремісниками на цій підставі ніяким чином не можна: простота виконання не є автоматично і ознакою непрофесійності виробництва.

Загалом, реконструкція підтвердила основні теоретичні позиції, висловлені попередньо у вигляді графічної реконструкції. Також маємо відзначити практичну цінність самого методу проведення натуральних реконструкцій, що дозволяє підтвердити (або заперечити) попередні теоретичні висновки та наближає до кращого розуміння давньої матеріальної культури. Прикладом цього, на наше сподівання, може бути запропонована стаття.

Гороховский Е.Л. Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. Лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Дис. ... канд. ист. наук. — К., 1988. — 450 с.

Гороховский Е.Л. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины // Тр. V Международного конгресса археологов-славистов. — К., 1988. — Т. IV. — С. 34—46.

Некрасова А.Н. Памятники черняховской культуры Днепровского Левобережья // Готы и Рим. — К., 2006. — С. 87—200.

Рейда Р.М., Гейко А.В., Сапегін С.В. Поховання 115 Шишацького могильника зі скляним орнаментованим кубком // *Oikum.* — 2016. — Вип. 5. — С. 28—36.

Супруненко О.Б., Гонкало О.В. Дівочий костюм фінального етапу черняхівської культури (за матеріалами поховання в Лавриківці) // Від венедів до Русі. — К.; Х., 2014. — С. 205—224.

Хайрединова Э. Костюм варваров V века по материалам могильника у села Лучистое в Крыму // Сто лет черняховской культуре. — К., 1999. — С. 203—230.

Р. Н. Рейда, А. В. Гейко,
С. В. Сапегин

РЕКОНСТРУКЦИЯ РЕМНЕЙ ИЗ ПОГРЕБЕНИЯ 115 ШИШАЦКОГО МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Статья посвящена реконструкции ремней, остатки которых найдены во время исследования погребения 115 Шишацкого могильника в 2014 г. (рис. 1, 1). Выявленные фрагменты двух кожаных ремней сохранились в местах их крепления к металлическим пряжкам (рис. 1, 1—3). На базе этих находок предложено три варианта графической реконструкции крепления ремней к пряжкам и два варианта исполнения наконечников ремней (рис. 2).

Теоретическую реконструкцию было решено реализовать в натуральном исполнении. С этой целью

были взяты орудия и материалы идентичные, или максимально приближенные к существующим в черняховской культуре (рис. 3).

Все этапы изготовления вариантов реконструкций заняли от 3,5 до 4 часов времени (рис. 4—7). Укажем, что весь процесс был исполнен нами без предварительной подготовки и без какой-либо предварительной практики. Время, необходимое для изготовления целого экземпляра ремня нами предварительно оценивается в 1,5—2 часа.

Следует указать на относительную простоту исполнения операций по изготовлению целых изделий и необязательность привлечения к этому профессиональных ремесленников. Предложенные варианты реконструкции, по нашему мнению, можно экстраполировать на значительную часть выявленных в погребениях черняховской культуры ремешных пряжек, близких по параметрам к изделиям, найденных в погребении 115 Шишацкого могильника.

Исполненная натуральная реконструкция подтвердила основные выводы предварительной, графической реконструкции.

Ключевые слова: позднеримское время, реконструкция, ремни, металлические пряжки, Лесостепное Левобережье, черняхивська культура, Шишацкий могильник, эпоха Великого переселения народов.

R. M. Reid, A. V. Heiko,
S. V. Sapiehin

THE RECONSTRUCTION OF BELTS FROM THE BURIAL 115 OF SHYSHAKY CEMETERY OF CHERNYAKHIV CULTURE

The article deals with reconstruction of belts, whose remains were found during the excavations of the Burial 115 of Shyshaky cemetery in 2014 (Fig. 1, 1). The discovered fragments of two leather belts were kept in their fastening places to the metal buckles (Fig. 1, 1—3). Based on these finds we propose three variants of reconstruction of fastening the belts to the buckles and two variants of belts-ends (Fig. 2).

The theoretical reconstruction was realized in the natural fulfilment. The instruments and materials were identical or maximum approached to those existing in the Chernyakhiv culture (Fig. 3).

It took from 3.5 to 4 hours for all the phases of producing copies-reconstructions (Fig. 4—7). It should be mentioned that the whole process was making without the previous preparation and without any previous practice. The time which is necessary for making this copy is about 1.5—2 hours.

We have to note the relative simplicity of producing the whole items and that it is not necessarily to involve professional craftsmen for this work. We propose that these variants of reconstruction could be extrapolated on the substantial part of the belt buckles from the burials of Chernyakhiv culture which are close to items found in the Burial 115 of Shyshaky cemetery.

The main conclusions of previous graphic reconstruction were confirmed by the realization of natural reconstruction.

Key words: Late Roman period, reconstruction, belts, metal buckles, Dnipro River left bank forest-steppe area, Chernyakhiv culture, Shyshaky cemetery, the Great Migration period.

Одержано 8.10.2016